

Yayın Geliş Tarihi: 22.03.2019

Ermeni Araştırmaları Dergisi

Yayına Kabul Tarihi: 23.08.2019

Sayı: 63, Yıl: 2019, Sayfa: 59-82

ISSN: 1303-068X

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):

Tunç, Salih. "1908 Trabzon Seçimlerinde Ermeniler." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 63 (2019): 59-82.

Araştırma Makalesi

1908 TRABZON SEÇİMLERİNDE ERMENİLER

(ARMENIANS IN 1908 TRABZON ELECTIONS)

Salih TUNÇ*

Öz: *II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk parlamentosunu oluşturan 1908 seçimleri, Türk siyasal hayatının en önemli evrelerinden ve yakın dönem tarihinin çok tartışılan gelişmelerinden birisi olmuştur. Türk siyasal hayatında gerçekleştirilen seçimler üzerinden çeşitli münakaşalar ortaya çıkmıştır. Ancak 1908 seçimlerini diğerlerinden daha özel ve anlamlı kılan durum, İmparatorluğu oluşturan milletlerin Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklentilerinin bir hayli yüksek olmasından ileri gelmiştir. Zira uzun erimli bir mücadeleden sonra yeniden ilân edilmiş bulunan II. Meşrutiyet, Müslümanların yanı sıra gayrimüslim milletleri de İmparatorluktaki bütün sorunların sona ereceğine dair çok büyük umut ve beklentilere sevk etmişti.*

İmparatorluğun cemaat örgütlenmesinin güçlü olduğu ve çok etnili, mezhepli ve kültürlü yerlerinde 1908 seçimleri oldukça ilgi çekici bulunmuştur. Bu bağlamda, seçimlerin uygulanması ve seçimlerle ilgili iddia edilen bazı usulsüzlükler hakkındaki tartışmalar daha ziyade İmparatorluğun kozmopolit şehirlerinde cereyan etmiştir. İstanbul, İzmir ve Trabzon gibi önemli şehirler başta olmak üzere burjuva kozmopolitizmini yansıtan şehirler, seçimlere ilişkin tartışmaların yapıldığı başlıca yerler olmuştur. Trabzon vilâyeti, barındırdığı Rum, Ermeni vb. gayrimüslim nüfusunun yanı sıra, aynı zamanda bir mahreç kapısı olarak da kabul

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4101-4690>

Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, salihitunc@akdeniz.edu.tr

edilmesi, özellikle yabancı diplomatlar için göz önünde bulundurulmasını gerektirecek derecede önem taşıyan bir Türk beldesiydi. Dolayısıyla bir süreden beri imparatorluğun kritik beldelerinde yaratılmaya çalışılan sorunların başını çeken Ermeni konusu, bu sefer de seçimler bahanesi ile Trabzon'da soruna dönüştürülmek istenmiştir. O nedenle Fransa'nın Trabzon Konsoloshuğu Vilayette yapılan seçimlere ilişkin tartışmalara özel ilgi göstermiş ve gelişmeleri raporlarına yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: *II. Meşrutiyet, Karadeniz, 1908 Seçimleri, Trabzon, Ermeniler*

Abstract: *The 1908 elections, which constituted the first parliament of the Second Constitutional Era, was one of the most important phases of Turkish political life and was one of the most debated developments in recent Turkish history. Various disputes have been experienced over the elections that have been held throughout Turkish political life. However, what made the 1908 elections more specific and meaningful than the others were the high expectations of the millets (nations) who were living in the Empire from the Constitution and the Committee of Union and Progress. The Second Constitutional Era, which was re-declared after a protracted struggle, had led the Muslims as well as the non-Muslim millets to have great hopes and expectations that all the problems in the Empire would come to an end.*

The 1908 elections elicited much public interest in the multi-national, religious and cultural places of the Empire that also possessed strong social organizations. In this respect, disputes over the application of the elections and allegations of election fraud occurred especially in the cosmopolitan cities of the Empire. Cities that reflected bourgeois cosmopolitanism, especially important cities such as Istanbul, Izmir, and Trabzon, were the main places where discussions about the elections took place. The province of Trabzon was an important Turkish city that had to be taken into consideration especially by foreign diplomats due to the fact that, along with its non-Muslim population such as the Armenians and Greeks, etc., it also was accepted as a port of origin for trade. Thus, the Armenian issue, which was one of the leading problems that was attempted to be created in the critical cities of the Empire for quite a while, was attempted to be made into a problem in Trabzon as well under the pretext of the elections. For this reason, the French Consulate in Trabzon showed a special interest in the disputes related to this election and recorded the developments in its reports.

Keywords: *Second Constitutional Era, Black Sea, 1908 Elections, Trabzon, Armenians*

Türk siyasal hayatının en önemli evrelerinden II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk parlamentosunu oluşturan 1908 seçimleri, imparatorluk dokusunun özelliği nedeniyle, yakın dönem tarihinin çok tartışılan gelişmelerinden birisi olmuştur. Türk siyasal hayatında olduğu kadar seçim tarihinde de bir takım tartışma ve münakaşalarla karşılaşmak mümkün olsa da, 1908 seçimlerindeki tartışmalar, çok daha etkin ve sert üsluplu tartışmaları beraberinde getirecek olan 1912 seçimlerine göre özel bir durum arz etmektedir. 1908 seçimlerini diğerlerinden daha anlamlı kılan bu durum, imparatorluğu oluşturan milletlerin Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden beklentilerinin bir hayli yüksek olmasıyla ilgilidir. Zira uzun süreli bir mücadeleden sonra yeniden ilân edilen Meşrutiyet ya da devrin söylemiyle 10 Temmuz İnkılâbı, Müslümanların yanı sıra gayrimüslim milletleri de imparatorluktaki başlıca sorunların sona ereceği şeklinde büyük umutlara ve beklentilere sevk etmiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in 23 Temmuz 1908 tarihli irade-i seniyye ile Meclis-i Mebusan'ı tekrar toplantıya çağırması ve Meşrutiyet dönemini yeniden başlatmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu 93 Meşrutiyeti'nden sonra bir kez daha seçim sürecine girmiştir. 1877 yılından beri yapılmayan Meclis-i Mebusan seçiminin icrası için 2 Ağustos günlü irade ile "İntihâb-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati" yayınlanmış ve ayrıca seçimlerin nasıl icra edileceğine ilişkin olarak da kamuoyu ve yetkili makamlar bilgilendirilmiştir.¹

İmparatorluk sathında seçim kanununun sancaklara dağıtılmasıyla başlayan II. Meşrutiyet'in ilk seçimlerine ilişkin süreç, Meclis'i Mebusan'ın 17 Aralık 1908'de açılmasına kadar yaklaşık dört buçuk ay sürmüştür. Bu süre zarfında, Ağustos ayında listelerin hazırlanmasıyla uğraşılmış, Eylül ayı ortalarından itibaren müntehib-i sani seçimlerine başlanmıştır. Ekim'de müntehib-i sâni seçimleri, ay sonundan Kasım ve Aralık ortalarına kadar da mebus seçimleri yapılmıştır. Bu bakımdan seçim faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönem, Kasım ve Aralık ayları olmuştur.² Bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun oldukça karmaşık iç ve dış siyasal gelişmelerle karşı karşıya kaldığı bir evre olmuş ve bu durum çeşitli yönleriyle seçim sürecinde de etkisini göstermiştir. Her ne kadar bu dönemde bir cephe savaşı olmamışsa da, harici gelişmeler bakımından bir yandan diplomatik bir savaş hali, diğer taraftan da bu durumun yarattığı problemlere paralel milletlerin Meclis-i Mebusan'da temsil gücünü arttırma gayretleri, sürecin görece sorunlu ve tartışmalı bir şekilde icra edilmesine ortam

1 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal (İstanbul: İletişim Yayınları, 1995), 273-274.

2 Fevzi Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914* (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007), 61.

hazırlamıştır. Seçim sürecinde gündeme gelen en önemli şikâyet meseleleri, kimi yerlerde gayrimüslimlerin daha fazla oranda temsil gücü elde edebilmek maksadıyla seçimlere hile karıştırdığı, seçimler sırasında baskı ve tehditte bulunduğu, İttihat ve Terakki Cemiyeti (İ.T.C.) ile milletler arasında kimi yerlerde kabul görmüş mutabakatlara uyulmadığı ve geçmişinde şaibe olduğu iddia olunan bazı şahısların mebus olarak meclise gönderilmek istendiği şeklindeki konulardır.

Esasen seçim sürecinde Ermeni tebaadan gelen şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir. Ermeni delegelerinin önde gelenleri veya sıradan bir Ermeni vatandaş, buldukları yerlerle ilgili şikâyetlerini ya Ermeni Patrikhanesi'ne ya da Ermeni gazetelerine göndermişlerdir. Bu şikâyetlerin özünü, ahalinin mevcut durumdan memnun olmayışı, mahalli idarecilerin baskıları, kendilerine mezalim yapılacağı gibi iddialar oluşturmaktadır. Bu süreçte gündeme getirilen şikâyetlerin hiçbirinin yürütülen tahkikatlar neticesinde iddiadan öte geçememesi üzerine, Hükümet bir ara bu yazışmaların doğrudan Patrikliğe değil de, karye ahalisinden nahiye müdürlüklerine, oradan da kazaya gönderilmesine ve böylelikle idarî alt birimlerden üst birimlere doğru idarî merâtip silsilesinin izlenmesine yönelik bir karar almıştır³.

Seçimlerin uygulanması ve seçimler ile ilgili iddia edilen bazı usulsüzlükler hakkındaki tartışmalar daha ziyade İmparatorluğun kozmopolit şehirlerinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi özellikle burjuva kozmopolitizmini yansıtan şehirlerin yanı sıra özellikle Trabzon gibi kozmopolit Anadolu şehirleri de, konuya ilişkin tartışma ve desiselerin yaratılmaya çalışıldığı seçim çevrelerinden olmuştur. Böylelikle İmparatorluğun çok etnili, çok mezhepli ve çok kültürlü olduğu kadar, millet/cemaat örgütlenmesinin de güçlü olduğu yerlerde seçimler oldukça ilgi çekici bulunmuş; tüm bu özellikleri belirgin bir şekilde yansıtan şehirlerdeki seçimler, bu tartışmalarda özel bir yer işgal etmiştir.

Trabzon vilâyeti, hatırı sayılır önemde gayrimüslim nüfusa sahip olmasının yanı sıra, bir mahreç kapısı olarak da kabul edilmiş; özellikle yabancı diplomatlar için göz önünde bulundurulmasını gerektirecek derecede ehemmiyetli bir Türk bölgesi olarak değerlendirilmiştir. Hatta Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu vilayette yapılan seçimlere ilişkin tartışmalara özel ilgi göstermiştir. Trabzon Konsolosluğu'nda hazırlanan raporlar, vilayeteki seçimler ile seçimlerin sonuçlarına yönelik ciddi tartışmaların gündeme geldiğini göstermektedir. Esasen Trabzon vilayetinde meskûn Ermenilerin tüm

3 Recep Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*, (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005), 82-83.

gayretlerine rağmen bir mebus çıkartamamış olmalarını, buradaki Ermenilerin tahrikine yönelik faaliyetleri ve 1895'te Ermenilerin karıştığı hadiselerde rolü olduğu iddia edilen bazı şahsiyetlerin mebus seçildikleri yönündeki ithamları, seçimler vesilesiyle Trabzon'da ortaya çıkan olayların görünen sebepleri olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1. Fransız Konsolosun Trabzon Seçimlerine ve Seçilen Mebuslara İlişkin Gözlemleri

Karadeniz'in en önemli ticaret merkezlerinden biri olarak Trabzon, nüfusu itibarıyla da seçimlerde bir hayli öneme sahip vilayetlerdendi. 1908 seçimlerinde üç önemli sancak merkeziyle dikkati çeken bir vilayet olarak Trabzon merkez sancağında seçimler 15 Kasım'da sona erdi.¹⁰ Temmuz öncesinde Trabzon'da eski rejim karşıtı hayli geniş çapta olaylar olmasına rağmen merkez sancağındaki mebusların hiçbirinin İttihatçı olmadığı belirtilmektedir.⁴

Daha önce bahsettiğimiz gibi, Trabzon vilayetinin önemine binaen seçimler ve seçimlere ilişkin tartışmalar Fransız Konsoloslugu tarafından önemli ölçüde takip edilmiş, büyük bir dikkatle rapor edilmiştir. Nitekim Fransa'nın Trabzon Konsolosluğunca seçim sonuçlarının netleşmesini müteakiben kaleme alınan ve İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderilen detaylı bir raporda, Meclis-i Mebusan'a gönderilmesi kesinleşen mebusların kişilik özelliklerinden, siyasi yönlerine kadar önemli pek çok bilgiler ihtiva edilmektedir. Bahse konu rapor değerlendirildiğinde, Trabzon vilayetini temsilen seçilen mebusların *İttihatçılık* dâhil olmak üzere farklı siyasal eğilimlere sahip oldukları görülmektedir.⁵ Trabzon vilayeti her ne kadar merkezden uzak bir yer de olsa, bölgenin bütün özelliklerini yansıtan bir karakteristiği bulunduğundan, buradaki sonuçlar Osmanlı taşrasının siyasi havasının yansıtılması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Trabzon'un etnik ve dini toplumsal dokusu, şehirdeki tüm gelişmelerin büyük bir dikkatle değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan, Fransız Konsolosuna göre, seçilen kimi mebus ya da mebuslar hakkında bazı şikâyetler söz konusu olsa da, ortaya çıkan hoşnutsuzluk, seçilenlerin yeni rejimin taraftarları gibi görünmelerinden ileri gelmektedir. Netice itibarıyla

4 Kansu, *1908 Devrimi*, 313.

5 Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) / Centredes Archives Diplomatiques de Nantes (CADN) *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /1.

vilayetin bütün sancaklarında seçilen toplam 15 mebusun 8'i liberallerden oluşmuştur.⁶

Trabzon vilayetindeki Hristiyanların, Müslümanların oy kullanma usulüne ilişkin bir takım itirazları ya da şikâyetleri olmuşsa da, 26 Kasım'dan itibaren bir süreliğine sükûnet hâsıl olmuştur. Fakat sonuçların kesinleşmesinden sonra seçilenlerle ilgili değerlendirmelerin bu denli tartışma yaratması, vilayetteki gayrimüslim milletlerin mutabakat sorunlarından ileri gelmektedir. Zira gayrimüslim millet ya da cemaatler amaca uygun bir şekilde bir mutabakat sağlayamamışlardır. Trabzon'daki Rum ve Ermeni cemaatlerinin ayrı listelerle seçimlere girmeleri oyların bölünmesine neden olarak arzu edilen sonuçların alınmasına mani olmuş ve Müslümanların lehine olan bu durum seçimde Türk ve Müslüman ahali önemli bir üstünlük elde etmesine neden olmuştur.⁷ Bu bakımdan Trabzon'da gayrimüslim cemaatlerin önemli bir başarı elde edememelerinde aralarındaki mutabakat sorunun önemli bir etkisi olduğu açık olmakla birlikte, özellikle Ermeni Patrikliğinin temsil ettiği kesimlerin, Osmanlı taşrasındaki gücü ve nüfuzuna dair önemli bir sorun olduğu görülebilmektedir.

2. Fransız Konsolosun Trabzon Vilayetinde Seçilen Mebuslara İlişkin Gözlem ve Değerlendirmeleri

2.1. Trabzon Sancağı

1908 seçimlerinde Trabzon vilayeti merkez sancağından toplam yedi mebus seçilmiştir. Seçilen mebusların aldıkları oylara ilişkin olarak literatürde bir hayli bilgi bulunmaktadır.⁸ Trabzon vilayeti merkez sancağında seçilen toplam yedi vekil, Trabzon Müftüsü Mehmet Emin Efendi, Saraçzade Ali Efendi, Dava Vekili Eyüpzade İzzet Bey, Hazine darzade Mahmut Mazhar Bey, Eski Müftü Mahmut İmameddin Efendi, Nemlizade Hacı Osman Efendi ve Rum Matheos Cofidis'den oluşmaktadır.

6 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /2.

7 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /2.

8 Feroz Ahmad ve Dankward A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5, (1976): 277. Kansu, *1908 Devrimi*, 313. Demir, *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Seçimleri*, 375-376.

Trabzon vilayetinin merkez sancağının dışında Samsun, Gümüşhane ve Lazistan sancaklarından oluşan diğer üç sancak ise toplamda 8 mebus kontenjanına sahip bulunmaktadır. Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu bu vilayette seçilen 15 mebusla ilgili olarak bir takım değerlendirmeler yapmıştır. Seçilen mebuslarla ilgili olarak Trabzon Konsolosunun görüş ve değerlendirmelerini şu şekilde not etmek mümkündür:

Mehmet Emin Efendi, eski ticaret görevlisi olup, Meşrutiyet'in yeniden ilânını müteakiben müftülük görevine atanmıştır. Jön Türk Partisi mensubu olup, oldukça popüler ve bir o kadar da fanatik özellikleriyle bilinen bir şahıstır.

Ali Nâki Efendi, Otuz yıldan beri Trabzon'da bir okulda yönetici iken, daha sonra Maarif Nezareti Komisyon Başkanlığına getirildi. Uzun bir süre Mısır Hıdivliğinde bulunarak öğretmenlik yapmıştır. Kendisi oldukça bilgili ve liberal görüşlü bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir.⁹

Eyübzade İzzet Bey, Trabzon'da oldukça nüfuzlu bir şahsiyet olup, babası önceki dönem Meclis-i Mebusan'da görev yapmış, kendisi de Trabzon'da çok çeşitli görevlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Trabzon'daki görevlerini müteakiben Giresun Tirebolu'ya görevlendirilmiştir. Geçen Ekim ayında Trabzon Valisi tarafından azledilinceye kadar kaymakam olarak görevini sürdürmüştür. Aşırı muhafazakâr bir görüş ve düşünceye sahip olarak kabul edilmektedir.

Hazinedarzade Mahmut Bey, Trabzon'da tüccar ve mülk zengini bir şahsiyet olarak bilinir; oldukça bilgili, dik ve dosdoğru bir karaktere sahiptir. Liberal, kalkınmacı, ilerlemeci düşüncelerini Meşrutiyet'in ilânından önce bile saklamayan oldukça kabiliyetli bir şahsiyet olarak tanınmaktadır.

Eski Müftü Mahmut İmameddin Efendi, Yirmi yıl boyunca müftülük görevini yürütmüş ve Kanun-i Esasi ilân edilir edilmez gelen yoğun talepler üzerine görevinden azledilmiştir. Oldukça zeki ve Osmanlı hukuku ile kanunlarını en iyi bilen şahsiyetlerden birisidir. Eski rejimin ateşli bir taraftarı olan Mahmut İmameddin Efendi, Vilayet İdare Meclisi'nde de etkin bir nüfuza sahiptir. Bu bakımdan onu ilke ve prensiplerinden vazgeçirmek ve istenilen yöne dâhil etmek kolay olacak gibi görünmemektedir.

9 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /3.

Matheos Cofdis Efendi, Trabzonlu bir Rum olup, Türkçe okuyup, yazan ve konuşan bir Osmanlıdır. Osmanlı Tütün Rejisi İdaresi'nin Trabzon Şubesi'nde müfettiş ve uzman olarak görev yapmaktadır. Çok yetenekli bir siyasetçi olmamakla, birlikte liberal görüşleriyle bilinir.¹⁰

Nemlizade Osman Efendi, Trabzon'un en zengin ve en nüfuzlu Müslüman ailesine mensuptur. İstinaf mahkemesi yargıçlığı ve vilayet idare meclisi üyeliği gibi onursal görevleri dönemsel olarak yürütmenin dışında ticaretle iştigal eden bir şahıs olup, güçlü bir intelijanlıktan ziyade aşırı muhafazakâr eğilimleriyle tanınan bir şahsiyettir.¹¹

2.2. Samsun Sancağı

Mustafa Nail Bey, Maarif Nezareti'nde Meclis-i Maarif Reisliği görevini yürüten ve oldukça yetenekli bir şahsiyet olmakla birlikte, tam anlamıyla eski rejime mensup bir şahsiyettir.

Abdullah Bey, Kosova İstinaf Mahkemesi eski başkanı olup, oldukça kabiliyetli ve akıllı bir şahsiyet olarak bilinir ve Jön Türk Partisi mensubudur.

Hacı Ahmet Efendi, İslâm İlimleri müderrisi olup, oldukça muhafazakâr görüş ve düşüncelere sahip bir şahsiyettir.

Mehmet Ali Bey, Canik Ağır Ceza Mahkemesi Reisi, oldukça bilgili ve aynı zamanda Jön Türk partisine mensup ve oldukça liberal görüş ve düşünceleri olan bir şahsiyettir.¹²

2.3. Gümüşhane Sancağı

Mısırlızade Hayri Efendi, Bayburt 1. Asliye Hukuk Mahkemesi üyesidir. Yiğit ve gözüpek bir şahsiyet olmakla birlikte çok yetenekli olduğu söylenemez. Abdülhamit rejimi taraftarı olduğu bilinmektedir.

10 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /4.

11 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /4-5.

12 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /5.

Kadribeyzade Hafız İbrahim Paşa, Ergani eski mutasarrıfı olup, güçlü muhafazakârlığıyla bilinen bir şahsiyettir.¹³

2.4. Lazistan Sancağı

Miralay Ahmet Rıza Bey, Belgrat eski askeri ataşesidir. Kelimenin tam anlamıyla bir Jön Türk olup, yeni rejim taraftarıdır. Fransızca bildiği ve konuştuğu yabancı diller arasında bulunur.

İbrahim Ferit Efendi, Hâlihazırda Hudeyda (Yemen)'da naip olarak görev yapmaktadır ve Jön Türk Partisi'nin militan üyelerindedir.¹⁴

3. Trabzon'daki Seçimlere Yönelik İddia ve İtirazlar

1908 seçimleri, 30 yılı aşan bir süreden beri ilk kez yapılan mebus seçimleri olması hasebiyle, kimi yerlerde gerek seçim mevzuatının yetersizliğinden ve gerekse de işlemleri yürüten görevlilerin bilgisizliği ya da yer yer mümkün olabilen suistimallerden ötürü, bir takım tartışmalar ortaya çıkmıştır. 1908 seçimlerinin genel gidişatıyla ilgili olarak özellikle Ermeni ve Rum unsurların yer yer müşteki oldukları bilinmektedir.

Meşrutiyet'in yeniden ilânından sonra seçimlere ilişkin hazırlıklar yapılırken, Ermeni ve Rum unsurların bazı yerlerde müttefikane seçimlere girmek yönünde hazırlık ve girişimleri olduğu bilinmektedir. Nitekim seçimlerde Ermeniler ile Rumlar takip edecekleri politikayı belirlemek ve birlikte hareket edebilmek için, birbirleriyle görüşmeye başlamışlardır. Ermeni Patrikhanesi tarafından tayin olunan bir heyet, Rum Patrikhanesi'ne giderek, mebusların seçilmeleri ve adayların tayinleri hakkında ittifakla hareket etmeleri hususunda görüşmelerde bulunmuştur. Rum Patrikliği Muhtelit Cemiyeti, Ermeni cemaati tarafından yapılan tekliflere dair görüşmelerde bulunmak üzere olağanüstü toplanarak Sadaret nezdinde girişimlerde bulunmuşlarsa da, bu girişimlerden müspet bir sonuç alınmadığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Gerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve gerekse anasının her birinin bu seçimlerden büyük bir beklenti

13 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor," Nr.33 /5.

14 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27 Kasım 1908 Tarihli Rapor" Nr.33 /5.

15 Karacakaya, *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi*, 75.

içinde bulunmaları, seçimlerde umduklarını bulamayanlar için yoğun bir tartışma konusu ve itiraz girişimlerinin nedeni olmuştur. Bu bakımdan seçimlerde hile, yolsuzluk ve suistimal olduğuna dair ya da seçim kanununa yönelik ve seçim usulüyle ilgili şikâyetler sadece İstanbul'da değil, meşrutiyet öncesi bir hayli gerginliğin bulunduğu Karadeniz'in kritik önemdeki bir şehri olan Trabzon'da da gerginlik konusu olmuştur.

Her ne kadar seçimler başka şehirlerde olduğu gibi Trabzon'da da tamamlanmış, artık Meclis-i Mebusan 17 Aralık günü Sultan II. Abdülhamit'in de katıldığı görkemli bir törenle açılmışsa da; Trabzon'daki seçim tartışmaları henüz bitmemiş, bir yandan Trabzon'daki Ermeni Metropolitliği, diğer yandan da İstanbul'daki Patriklik bu konuyu bir süre daha gündemde tutmaya çalışmışlardır.

Fransa'nın Trabzon Konsolosunun İstanbul'daki Elçi M. Constans'a gönderdiği 30 Aralık 1908 tarihli rapor, Trabzon Ermeni Metropolitliği ya da Başpiskoposluğunun vilayetteki seçimlerden bir hayli müşterki olduklarını açıklamaktadır. Trabzon Ermeni Başpiskoposu Trabzon seçimlerinde usulsüzlük yapıldığı, 1895 Trabzon olaylarında rolü olduğu iddia edilen bazı şahısların mebus seçildiği, kendilerine gözdağı verildiği ve tehdit altında bulduklarına dair seçim sürecinde genel olarak yayılan şikâyetleri Trabzon için de gündeme getirilmiş ve seçim üzerinden bir takım ilerlemeler kaydetmek istemiştir.

Trabzon Konsolosluğu'na göre Gregoryen Ermeni Patrikliği, seçimlerle ilgili yoğun şikâyetler üzerine, bütün şehirlerde mevcut dini şeflerin hepsine birden 5 Aralık'ta bir talimat göndermiş ve bu talimata göre hareket edilmesi ve Patriklik tarafından yapılan çağrıya itibar edilmesi lüzumunu bildirmiştir.¹⁶ Ermeni Patrikliğinin bu yönde harekete geçmesinde Trabzon'dan gelen yoğun şikâyetlerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Konsolosluk raporunda zikredilen bu beyanın akabinde Trabzon Ermeni Metropolitliğinin, Trabzon'da cereyan eden seçimler ile seçilen mebuslara ilişkin bir takım itirazları ve endişelerine yer verilmiştir. Ayrıca Trabzon Metropolitliği, Trabzon'da olup bitenlerle ilgili Patrikliği bilgilendirdiği mektubun muhteviyatı hakkında bütün cemaatini haberdar etmiştir. Trabzon Metropolitinin cereyan eden gelişmelerle ilgili başlıca şikâyeti, şehrin en zengin ve en nüfuzlu Müslüman ailelerinden birine mensup olan Nemlizade Osman Efendi'nin mebus seçilmesidir.¹⁷

16 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor" Nr. 39 /1.

17 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor" Nr. 39 /2.

Trabzon Konsolosu, konuya ilişkin olarak “yakınlarda bu şehirde mebus seçilmiş olan Nemlizade Osman Efendi’yi hedef alarak yürütülen bir soruşturma ve incelemenin yürütüldüğünü öğrendim, kendisi Ermeniler arasında 8 Ekim 1895’te Trabzon’daki olayların başlıca tahrikçilerinden birisi olarak tanınıyor” bilgisini geçmekteydi. Fransız Konsolos Trabzon’daki gelişmeler ile ilgili olarak kendisine iletilen bilgilerin yanı sıra vaktiyle buradaki olaylar sırasında hazırlanmış raporlar çerçevesinde konuya hâkim olduğunu belirtmektedir. Zira 1895 olayları sırasında Trabzon’da Konsolosluk görevini yürüten M. Cilliére şehirde cereyan eden Ermeni olaylarıyla ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporda Nemlizade Osman Efendi’nin adına sıklıkla yer vermiştir. Konsolos, Nemlizade Osman Efendi’nin bu olaylardaki rolü ile ilgili olarak çok sayıda ve farklı bilgiler olduğunu söylemekle birlikte, Trabzon’da hatırı sayılır ve saygın bir yere sahip olan bu şahsın olaylar sırasında yatıştırıcı bir tavır sergilediğini; kimine göre de olayların başlıca sorumlusu olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Yine Konsolosun edindiği izlenimlere göre Nemlizade Osman Efendi, olayların daha da büyümesine mani olmak, heyecanını dizginleyemeyenleri sakinleştirmek için ortadan bir süre kaybolmuştur. Çünkü onun varlığı ve ortada görünmesi dindaşlarını daha da tahrik etmekte ve müşterek bir suçlular grubunun oluşmasına neden olmaktadır.¹⁸

Fransa’nın Trabzon Konsolosu 1895 olaylarıyla ilgili olarak Nemlizade Osman Efendi’nin olaylara karışması konusundaki düşüncelerini, bir fikri olmakla birlikte, açığa vurmaktansa, bu olaylarla ilgili olarak yürütülmüş tahkikatlar hakkında bilgi vermeyi tercih etmiştir. Nitekim 13 yıl önce cereyan etmiş olaylarla ilgili olarak sürdürülen tahkikat neticesinde tahkikatta görev almış olan Müslüman görevlilerden Fuat Bey Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığına seçilmiştir. Fuat Bey, 8 Ekim’deki olaylarda cesaretli duruşu, yatıştırıcı hal ve tavırları ile Ermeniler nezdinde saygı duyulan bir isim olarak tanınmıştır.¹⁹

M. Cilliére 11 Kasım 1895’te görevini tamamlayıp İstanbul’da Elçiye veda ederken sadece 1895 Olayları değil, 1889 Olaylarıyla da ilgili olarak müşterek bir değerlendirme raporu sunmuştur. Bu raporların değerlendirilmesinden sonra bu olaylarda en ağır sorumluluğun Nemlizade Osman Efendi üzerinde odaklandığına kesin olarak kanat getirilmiş ve rapor bu neticeyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte Ermenilerinde bir takım ön yargılara sahip

18 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor,” Nr.39 /2.

19 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor,” Nr.39 /2.

oldukları çok açıktır. Trabzon Konsolosu raporunun sonunda Ermeni Metropolitliğinin beyannamesine geçmeden evvel elçiye şu kanaatini bildirip; bir uyarıda bulunmayı elzem görmekteydi:

“Nitekim ister kulüplerinde (Ermeniler), isterse sair mekânlarında olsun bütün hikâye ve anlatılarında bundan sonra Meclis-i Mebusan’da yaşanacak gelişmelerle ilgili temalar üzerinde durulmaktadır. Onların anlatıları, olaylara yaklaşımları ve bakış açıları dikkate alındığında, yapılan bütün değerlendirmeleri, gerçekte bundan sonra Meclis-i Mebusan’da yer alacak mebuslar arasındaki tartışma ve hazmetme sorunlarına dair açıklamaların gerekçelerini oluşturan ihtar ve işşalar olarak görmek ve düşünmek gerekiyor. Ekselansları dikkatinizi bu rapor üzerine davet ederek konuyla etkin bir vaziyette meşgul olacağınıza inanıyorum.”²⁰

4. Ermeni Patrikliği’nin Ermeni Kiliselerine Gönderdiği Talimat

Fransa’nın Trabzon Konsolosu İstanbul’daki Elçiliğe gönderdiği raporunda, Patrikliğın gönderdiği talimatın bütün Ermeni kiliseleri ve halkı için geçerli olduğunu beyan etmiştir. Bu nedenle talimatta belirtilen hususlara uygun bir şekilde gerekenlerin yapılması istenmiş ve şehirlerdeki kilise ya da başpiskoposlukların talimatların yerine getirilmesinde gerekli çabayı göstermeleri öngörölmüştür. Ermeni Patrikliğinin talimatında “mebus seçiminde bir yolsuzluk ya da hile gerçekleştirilmiş, insanları üzecek ve onlara zarar verecek şekilde davranılmış, seçilmiş olan mebusların kıyımlara karıştıkları ve bu nedenle suçlu olma şüphesini taşıdıkları ve bu konuda mahkûmiyetleri söz konusu ise ve seçimler sırasında hâlâ Ermenilere karşı katliam tehdidi yöneltip gözdağı vermişlerse onların derhal hiç vakit kaybetmeden protesto edilmeleri” belirtilmektedir. Protestoların Osmanlı Meclis-i Mebusan Başkanlığı nezdinde yapılması önerilerek yapılmış olan seçimlerin devletin ve halkın menfaatine, idarenin hukukuna ve elbette ki Kanun-ı Esasi’nin lafzına uygun bir şekilde tecelli etmesi konusunda bilâ tefrik-i mezhebi cinsin birinci ve ikinci derece müntesiplerinin imzaları içeren itirazın yüksek mahkemeye verilmesi tavsiye edilmiştir. Sonuç olarak bu girişimin vakit kaybetmeksizin yapılması ve yapılan muamelat hakkında da Patrikliğın bilgilendirilmesi gerektiği bildiriliyordu.²¹

20 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık1908 Tarihli Rapor,” Nr.39 /3-4.

21 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık1908 Tarihli Rapor Eki,” Nr.39 /1-2.

Trabzon Ermeni Metropolitleri de, Patriklik tarafından belirtilen hususların icrasını Trabzon'daki durumdan hareketle yerelleştirmiş vaziyette duyuruyor ve gereğinin yerine getirilmesini tavsiye ederek, bu hareketin aynı zamanda bir tebaa ve cemaat sorumluluğu olduğu fikrini öne çıkarıyordu. Fransız Konsolosu ekte sunduğumuz metnin Fransızca versiyonunda, "Trabzon'da mebuslardan birinin seçilme tarzı konusunda, o kişi ile ilgili yapılacak protestolar ya da bazı mülahazalar için herkesin hiç vakit kaybetmeksizin,3 gün içinde, şahsen Metropolitliğe gelmeleri; acele etmeleri ve gerçekleri orada açıklamanın özgür bir vatandaşa yaraşacak en uygun tarz olacağı ve korkusuzca bildiklerini dile getirmeleri gerektiği" tavsiye edilmekteydi.²²

"Ülkenin genel çıkar ve yararına uygun olacak şekilde hareket edilmesinin beklendiği, gerçeklerin gizlenip sorumluluktan kaçan ya da sakınanların veyahut bu şekilde hareket edenlerin halkın ve herkesin özgürlüğüne tuzak kuran mebus ya da mebusların Meclis-i Mebusan'da yer almaları halinde halkın düşmanlığına izin verilmesine ve özgürlüğün tehlikeye atılmasına sebep olacakları"²³ şeklindeki açıklamasını Trabzon Metropolitinin seçim sonuçlarını şaibeli hale getirme ve İttihatçılar'ın ittifad-ı anasırı yeniden ihya ve inşa etme çabalarına zarar vermektan başka bir amacı olmadığı şeklinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

5. Taşnaklar'ın Trabzon Seçimlerine İlişkin Tahrik Çabaları ve Bu Çabalara Karşı Gösterilen Tepkiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uzun süreden beri Ermeni cemaatinin Taşnak unsurlarıyla yakın bir münasebette buldukları; bu yakınlık ve münasebetlerin Meşrutiyet sonrasında da, seçim sürecine kadar bir hayli sıcak sayılabilecek bir surette yürütüldüğü bilinen bir durumdur. Esasen bu yaklaşma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Taşnaktsutyun yandaşlarını kendi tarafında tutma, Taşnaklar'ın da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi ve idari gücünden istifade etme siyasetinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir.²⁴ Malum olduğu üzere Meşrutiyet'in yeniden ilânını müteakiben İstanbul'a dönen pek çok Taşnaktsutyun yöneticisinin aslında Rusya çıkışlı oldukları

22 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor Eki," Nr.39 /2.

23 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık 1908 Tarihli Rapor Eki," Nr.39 /2. Metnin Ermenice versiyonu ve Türkçe çevirisi için bkz. Ek-1.

24 Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, çev. Fatmagül Bertay (Baltah) (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999), 118.

ve Jön Türkleri yeterince tanımadıkları hatta Osmanlı şartlarını da kâfi derecede bilmedikleri kabul edilmektedir. Bu bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki siyasi güç dağılımını ve dengesini tam olarak idrak edememiş Taşnak militanlar, Meşrutiyet'in yeniden îlânıyla mücadelenin geride kaldığına ve artık halkın menfaatleri doğrultusunda çalışılması gerektiğine ikna olmalarına rağmen, partinin Osmanlı şubelerinin fedailik sıralarından geçmiş temsilcileri anayasal düzenin uzun ömürlü olacağına pek bel bağlamıyor ve İ.T.C ile ilişkilerde mesafeyi korumak gerektiğini düşünüyorlardı. Taşnaksutyun'un içinde iki farklı cereyanın ortaya çıkışı şöyle olmuştu: İttihatçılarla tam bir dayanışmayı savunan "merkezi" hareket ile devrimci mücadeleden başka her türlü yöntemi reddeden Partinin devrimci yönde örgütlenmesini talep eden "taşra" hareketleri.²⁵ Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 seçimlerinden önce yürütmeye çalıştığı Taşnaksutyun aracılığıyla Ermeni cemaati arasındaki konumunu güçlendirme ve karşılıklı menfaatlere dayalı işbirliği çabaları da seçim sürecinde belirgin bir kırılmaya işaret etmektedir.

Esasen Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu tarafından hazırlanan ve İstanbul'daki Elçi M. Constans'a sunulan bir rapor, Taşnaklar'ın bu şehirdeki yönlendiriciliğine işaret etmektedir. Taşnak Komitesi, Trabzon'da yapılan seçimleri ve seçim sonuçlarını protesto etmek ve buna ilişkin şikâyetini ve tepkisini belirgin bir şekilde ortaya koymak amacıyla harekete geçmiş, protestolar için halkı davet eden bir sirküleri dolaşıma sunmuştur. Özü itibarıyla Trabzon halkını protestoya davet eden bu çağrı, Patriklik tarafından yapılan açıklamanın gücünü takviye etmek ve tepkileri yükseltmek gayesine matuftur. Taşnaklar'ın Trabzon seçimlerine ilişkin protesto ve şikâyet çağrısı Patriklik açıklamasındaki gibi sadece Ermeni cemaatini değil, şehirde sakin bütün milletleri, Müslüman, Ermeni ve Rum tüm milletleri protestoya sevk etmeyi amaçlamaktadır.²⁶

Trabzon'da Taşnak Komitesi'nin seçimlere müdahale girişiminin Trabzon Ermeni Başpiskoposluğu tarafından destek görmediği anlaşılmaktadır. Zira Başpiskoposluğun gözlem ve kanaatine göre Taşnaklar'ın bu girişimi belki Ermeni cemaatinin bu sorunlar etrafında bütünleşmesine ve kendine getirmesine fırsat verecekse de, bu durum bundan sonraki sorunlarda da Taşnaklar'ın sürekli müdahale etmelerine yol açacağı endişesini doğurmaktadır. O bakımdan bu sorun, aynı zamanda cemaatin kendi bütünlüğü

25 Arsen Avagyan ve Gaidz F. Minassian, *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*, çev. Ludmilla Danisenko- Mutlucan Şahan (İstanbul: Aras Yayınları, 2005), 39-40.

26 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak 1909 Tarihli Rapor" Nr.2 /1.

içerisinde de bir nüfuz ve iktidar sorunu olarak kendini göstermiş bulunuyordu.²⁷

Trabzon'da yapılan seçimlerin yarattığı akis nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti, bizzat kendisi öne çıkmadan, şehirde Ermenilerden mürekkep bir komite oluşturup Ermeni milletinin, mebuslarla ilgili görüş ve fikirlerini açıklamaları için bir toplantı tertip etmiştir. 01 Ocak 1909'da tertip edildiği düşünülen bu toplantı Osmanlı Kulübünde gerçekleştirilmiş ve toplantıya yaklaşık 200 civarında Rum ile Ermeniler iştirak etmiştir. Toplantıyla ilgili bir detay raporlarda geçmemiş olmakla birlikte, yeniden kurulmuş olan komiteye “mebuslukla bağdaşmadığı bilinen kişi ya da kişilerin Meclis'e seçilmiş bulunmasının nasıl izah edilebileceği” yönündeki tepkisel soru ve sorular sorulmuş, toplantı ortamına büyük bir sessizlik ve sükût hali hâkim olmuştur. Konsolusun raporundan, Trabzon'daki toplantıya yeniden oluşturulmuş olan komitenin büyük ölçüde hâkim olduğu, tepkisel bir münakaşa ve yoğun bir tartışmaya meydan verilmediği ve toplantının Sadrazam ile Meclis-i Mebusan Başkanı'na oybirliğiyle kabul edilip gönderilecek bir telgraf üzerinde süren müzakerelerle geçtiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan yukarıda belirtilen reaksiyondan sonra seçilmiş mebus ya da mebuslarla ilgili olarak onları suçlamak veya kötölemek gibi bir yöne gidilmemiş aksine mebuslara ve onların Trabzonlu seçmenlerine büyük bir güven duydukları ifade edilmiştir. Bu duygu ve düşüncelerini de Sadrazam ile Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na gönderdikleri yazıda belirtmişlerdir.²⁸

Fransa'nın Trabzon Konsolosunun 03 Ocak 1909 tarihli raporunda, Rum ve Ermenilerin iştirak ettikleri Trabzon toplantısında alkışlar eşliğinde oybirliğiyle alınan ve telgrafla Sadrazam ve Meclis-i Mebusan Başkanı'na gönderilecek olan karar sureti ek olarak sunulmaktadır. Rapora ek belgede “03 Ocak 1909 tarihli yazının eki ve Sadrazam ile Meclis Başkanı'na takdim kılınacak telgrafın özeti” başlığı geçilmiştir. Telgraf suretinde 29 imza sahibi bulunmakla birlikte imza sahiplerinin kimlerden oluştuğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

27 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak1909 Tarihli Rapor,” Nr.2 /2. Ayrıca yine Trabzon'da tezahür eden Taşnaklar ile Patriklik arasındaki çekişme ve husumet için bkz. Nejla Günay, *Zoraki ittifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 134.

28 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak1909 Tarihli Rapor” Nr.2 /2-3.

Bununla birlikte telgrafta özetle,

“Meclis-i Mebusan’a, tarafımızdan seçilerek gönderilmiş oldukları halde seçilmiş din uluları olarak Ermeni Taşnaklar Komitesi namına yayınlanmış olan görüş ve düşüncelere ve bu düşünceler doğrultusunda iş gören bir takım entrikalar vasıtasıyla mebuslarımızın önemsiz ve itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı, onların saygınlığına gölge düşürülmeye çalışıldığı ve bu amaçla en üst derece yapılan yayın ve çabalardan dolayı üzüntülü oldukları; iç karartan bu durum nedeniyle Ermeni toplumunun entrikadan intikama kadar varan duygu ve düşüncelerden mülhem manevraları dikkate almadan mebuslarını temsilcileri olarak kabul ettiğini vatanımız ve milletimizin temsilcileri olan Meclis-i Mebusan Riyasetine ve Sadarete sadakat ve tabiiyetini, ortak bir mutabakat halinde genel bir toplantı yoluyla bildirme gereğini duymuştur.”²⁹

denilmektedir. Gerçekte bu durum Jön Türklerle Taşnaklar arasında uzun bir süreden beri varlığı bilinen bir işbirliği siyasetinden taşrada önemli bir sapmayı göstermektedir. Bununla birlikte, Cemiyet’in kontrolden çıkma eğilimi taşıyan olaylarda yerel unsurlarla müttefik hareket edilebilme kabiliyeti görülmektedir.

Trabzon seçimleriyle ilgili olarak bir kargaşa yaratmak ve seçimler üzerine bir şaibe oluşturmak isteyen taraflar esas itibarıyla seçilen bazı mebus ya da mebuslar üzerinden hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Nitekim yukarıda da izah edildiği gibi burada hedef alınan başlıca şahıs Nemlizade Osman Efendi olmuştur. Nitekim Fransa’nın Trabzon Konsolosu da bu duruma işaret etmiş ve “30 Aralık tarihli raporda da beyan edildiği üzere Ermeniler tarafından hedef alınan şahsın Nemlizade Osman Efendi olduğuna, fakat bunun öneminden ziyade Ermeniler arasında giderek artan zihniyet değişiminin bu meseleden daha önemli hale gelmeye başladığını düşünmek gerektiğine”³⁰ dikkati çekmektedir. Esas itibarıyla Konsolos, Meşrutiyet’in yeniden ilânıyla birlikte ve yeni rejim yerleştikçe Ermenilerin durumlarının giderek gözle görünür vaziyette iyileşeceğini, ortak çıkar ve işbirliğinde buldukları sürece çatışma ile intikam duygu ve düşüncelerinin yerini hürriyete hizmet edecek anlayışa bırakacağı beklentisini ileri sürmüştür. Fakat hali hazırda her ne olursa olsun,

29 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak 1909 Tarihli RaporaEkli Sadrazam ile Meclis-i Mebusan Riyasetine Takdim Kılınacak Telgraf Metni” Nr.2 /1.

30 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak 1909 Tarihli Rapor” Nr.2 /3.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu meseledeki duruşu açıktır. Konsolos, Nemlizade gibi nüfuzlu bir Müslüman ailenin ferdine karşı örtülü bir vaziyette de olsa yürütülen bu tahkikatta Jön Türkler'in tavrının, gelecekteki gelişmeler bakımından yeterince fikir verdiği kanısını taşımaktadır.³¹

Trabzon seçimleri üzerinden seçimleri büyük ölçüde sabote etmek ve aynı zamanda şaibeli seçim iddialarıyla kimi mebusları itibarsızlaştırma ve Meclis-i Mebusan'a gölge düşürmeyi amaçlayan gelişmeler karşısında Trabzon Valisi Arifi Bey 2 Ocak 1909 tarihli Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta, Taşnaklar'ın Trabzon'da birkaç zamandan beri yürüttükleri karalama çabalarını bildirmektedir. Trabzon ahalisini temsilen vilayet makamını 2 Ocak'ta ziyaret eden heyette bulunan dava vekili Mithat Bey bir açıklama yaparak, "Trabzon'da Taşnak Cemiyeti adına yayımlanan bir ilânda seçimlerde yolsuzluk yapıldığı, mebusların arasına fena adamların sokulduğu, Meşrutiyet'in ve mebusluğun itibarına uygun olmayan şahsiyetlerin Meclis'e gönderildiği [...] yolundaki şikâyet ve tahriklerin" gerçek dışı ithamlar olduğunu belirtmiştir. Mithat Bey açıklamasında, "her şeyden önce kanun dairesinde kemal-i serbesti ve itina ile intihap olunan mebusan-ı kiramın evsaf-ı kanuniyeyi tamamıyla haiz olarak umum tarafından emsali görülmemiş vaziyette bir uğurlama ile vapura kadar götürülüp, Dersaadet tarafından da parlak bir karşılamaya mazhar olunmuş iken, şimdi bu mebusların aleyhinde bulunmanın, bir buçuk milyon civarındaki Trabzon vilayeti ahalisinin şeref ve haysiyetine tecavüz olarak görüldüğünü belirtmiş, bu nedenle "öne sürülen iddiaların da tamamen reddolunduğu" söylemiştir.³² Dâhiliye Nezareti de 4 Ocak'ta Meclis-i Mebusan Riyasetine "Trabzon Mebuslarının evsaf-ı kanûniyeyi haiz olmadıklarına dair bazı gârazkârân tarafından vuku bulan beyanatın nazar-ı itibara alınmaması ahali namına ifade olunduğu, Trabzon vilayetinden varid olan telgrafnâmenin aynen yazılarak taraf-ı aliyyelerine takdim olunduğu" bilgisi geçilmiştir.³³

Öte yandan Taşnaksutyun Cemiyeti'nin Trabzon seçimlerine gölge düşürmeye ve bazı mebusları itibarsızlaştırma girişimleri sadece Trabzon'da değil, yakın şehirlerde de bir tepkiye neden olmuştur. Dâhiliye Nezareti'nden Meclis-i Mebusan Riyasetine gönderilen bir başka yazıda, 11 Ocak 1909 tarihli yazıya ek 27 Ocak 1909 tarihli bir zeyl ile "Meclis-i Mebusan azasından Trabzon Müfti-i sabıkı İmameddin ve Eyyüzbade İzzet ve Nemlizade Hacı Osman Efendiler aleyhinde bazı eşhas taraflarından vuku bulan şikâyetin gâraz-ı nefsanîyeden mütevellit bulunduğu ve mebusan-ı mumaileyhimin ashab-ı

31 AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, "Fransa'nın Trabzon Konsolosluğu'ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak 1909 Tarihli Rapor" Nr.2 /4.

32 Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA.), *DH. MKT.*, 02700.00067.001, 20 Kanun-ı Evvel 1324.

33 BOA., *DH. MKT.*, 02700.00067.002, 22 Kanun-ı Evvel 1324.

haysiyet ve namustan olduklarına” dair Ordu şehri halkının müteaddid defa gönderdikleri şehadetnâmeler takdim kılınmıştır.³⁴

Böylelikle seçimlerden sonra gündeme getirilip başta Patriklik olmak üzere Trabzon Metropolitliğinin de üstün gayretleriyle şâibeli hale getirilmeye çalışılan Trabzon seçimlerine ilişkin tartışmalar, 01 Ocak'ta yapılan toplantı ve mebuslara sahip çıkılmasına yönelik iradenin önde gelen Ermeni şahsiyetlerin inisiyatifıyla kabulünden sonra, iddialar önemini kaybetmiş ve şehirde duruma vaziyet edilmiştir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

II. Meşrutiyet Dönemi'nin ilk mebus seçimleri olan 1908 seçimleri, seçime ilişkin sürecin yasal hazırlıklarının tamamlanmasını müteakiben Kasım–Aralık aylarında yapılmıştır. 1908 seçimleri, otuz yılı aşan bir süreden beri ilk kez yapılan mebus seçimleri olması sebebiyle gerek seçim mevzuatının yetersizliğinden ve gerekse de işlemleri yürüten görevlilerin bilgisizliği ya da yer yer mümkün olabilen suistimler nedeniyle kimi yerlerde bir takım tartışmaları beraberinde getirmiştir. 1908 seçimlerinin genel gidişatıyla ilgili olarak özellikle Ermeni ve Rum unsurların seçim sürecindeki gelişmelerle seçim sonuçlarından bir hayli şikâyetçi oldukları bilinmektedir. Ermeni ve Rum cemaatlerinin seçim usulüyle ve daha geniş bir şekilde seçimlerle ilgili şikâyetlerinin temelinde seçim sonuçlarının onların beklentilerini karşılamamasının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Esasen Meşrutiyet'in yeniden ilânından sonra seçimlere ilişkin hazırlıkları müteakiben Ermeni ve Rum unsurların bazı yerlerde ittifakla seçimlere katılma yönünde bir takım tasavvurları olmuşsa da, bu girişim ve çabalarından olumlu bir sonuç çıkmamıştır.

Seçimlerde ümit ettikleri sonuçları elde edemeyen gayrimüslim unsurlar, çok farklı etnik, dinsel, kültürel ve hatta ideolojik kökenden gelmelerine rağmen, arka plânında birçok etkenin rol oynadığı bir süreç içerisinde seçimleri tartışmalı hale getirme çabası içinde olmuşlardır. Genel olarak gayrimüslim cemaatler arasında seçimlere yönelik tartışmaları her iki cemaatin de seçim sürecinin başat sorunu haline dönüştürmeleri, gerçekte sorunun çözümünden ziyade, cemaatlerindeki asabiyet ve dayanışma duygusunun tahkimine neden olmuş ve aynı zamanda İttihatçılar'ın ısrarla hâkim kılmak istedikleri *Osmanlılık* projesiyle ilgili şüphe ve tereddütlerin doğmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, gerek seçim sürecinde gerekse seçim sonrasında İttihatçılar ile

34 BOA., DH. MKT., 027380.00019.001, 14 Kanun-ı Sani 1324.

bu meselede öne çıkan iki cemaatin sahip oldukları iktisadî ve sosyal güce dayalı sınıfsal yapıların desteklediği irredantist duygu ve etkileri birlikte düşünmek ve dikkate almak gerekmektedir. Ermeni ve Rum cemaatlerindeki irredantist temayülleri, farklı akımlara ikna edilmiş bile olsalar, koruyan unsurların, şimdilik öne çıkmayan emelleri, seçimler vasıtasıyla da olsa bir bakıma dışa vurulmuş görünmektedir. Nitekim İstanbul'da, İzmir'de ve Meşrutiyet öncesi bir hayli gerginliğin hâkim olduğu Trabzon'daki itiraz ve tepkiler, her ne kadar tabii bir itiraz ve masum bir hukukî arayış gibi takdim edilmekteyse de, gerçekte İttihatçılar'ın yeniden inkişaf ettirmek istedikleri siyaset anlayışına karşı bir sınama ve düşük yoğunluklu bir yoklama teşebbüsü olarak değerlendirilmelidir. Zira 1908 yılı Kasım ayında yapılan bir seçimde umulan neticenin alınamamasını müteakiben, cemaatlerin ortak bir listeye seçimlere katılmamasının yarattığı pişmanlığın da etkisiyle, bazı mebuslara karşı yöneltilen 1895 yılı olaylarında rol aldığı iddiası kaynaklı tepkiler, seçimlerden sonra gündeme getirilmiş olmaları bakımından oldukça manidardır. Bazı mebuslar ile ilgili bir takım iddia ve şaibelerin olması halinde, seçim sürecinde gereğinin yapılması yollarının usul ve şartları bulunduğu halde bir müdahale girişimine neden ihtiyaç duyulmadığı sorusuna makul ve mantıklı bir cevap verilebilmiş değildir.

Bu durumda Meclis-i Mebusan'ın açılmasından sonra dahi, bir yandan Taşnaklar'ın, diğer yandan da Patriklik'in Trabzon seçimleri konusunu neden gündemde tutmaya çalıştıklarına ilişkin bir sorunun birden çok cevabı olabilir. Ekseriyetle İstanbul, İzmir gibi iktisadî bakımdan güçlü şehirlerdeki amira sınıflara hâkim olan Patriklik ile daha zayıf bir taşra burjuvazi üzerinde kısmen etkili olan Taşnaklar arasında bir güç ve iktidar sorununun bulunması, bu meselenin önemli bir yönünü oluşturduğu şüphesizdir. Osmanlı taşrasında İttihatçılar'ın Taşnaklar ile dostane münasebetleri düşünüldüğünde, 1908 seçimlerinin taraflar arasında bir yol ayrımını düşündürecek kadar derin bir sorun oluşturduğu söylenemez. Bununla birlikte meselenin bir yönü Patriklik ile Taşnaklar arasındaki çekişmeyi gösterirken, diğer yönü de Taşnaklar'ın, İttihatçılar ile yakınlıklarından istifade ederek, seçim sorunlarından hareketle Ermeni cemaatindeki nüfuzlarını berkitmeye yönelik bir hesap ile hareket ettiklerini göstermektedir. Hâlbuki İttihatçılar da, seçimler vasıtasıyla, imparatorlukta *ittihat-ı anasırın* ahenk ve inkişafına hizmete adanmış halisane bir niyetle Osmanlı Birliği'ni sağlayacak siyasal düzeni yeniden inşa edebileceklerine inanmışlardı. O bakımdan 1908 seçimlerini, İttihatçılar'ın milletlere ilişkin politikaları ile siyasal ve toplumsal dokudaki farklı dinamikler perspektifinden değerlendirmek yerinde olacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

a. Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri/ Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) /Centredes Archives Diplomatiques de Nantes (CADN)

Archives du Ministère des Affaires Étrangères (AMAE) / Centredes Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190* “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 27Kasım1908 Tarihli Rapor” Nr.33

AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık1908 Tarihli Rapor” Nr.39.

AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 30 Aralık1908 Tarihli Rapor Eki” Nr.39.

AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak1909 Tarihli Rapor ” Nr.2.

AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190*, “Fransa’nın Trabzon Konsolosluğu’ndan İstanbul Elçiliğine Gönderilen Seçimlere İlişkin 03 Ocak 1909 Tarihli Rapora Ekli Sadrazam ile Meclis-i Mebusan Riyasetine Takdim Kılınacak Telgraf Metni” Nr.2 /1.

b. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Mektûbi Kalemî (BOA., DH. MKT.)

BOA., DH. MKT., 02700.00067.001, 20 Kanun-ı Evvel 1324.

BOA., DH. MKT., 02700.00067.002, 22 Kanun-ı Evvel 1324.

BOA., DH. MKT.,027380.00019.001, 14 Kanun-ı Sani 1324.

Telif Eserler

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı). İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

Ahmad, Feroz ve Rustow A. Dankward. "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4-5, 1975-76 (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976), 245-284.

Avagyan, Arsen ve Minassian, F. Gaidz. *Ermeniler ve İttihat ve Terakki, İşbirliğinden Çatışmaya*. Çevirenler: Ludmilla Danisenko ve Mutlucan Şahan İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.

Demir, Fevzi. *Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri, 1908-1914*. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.

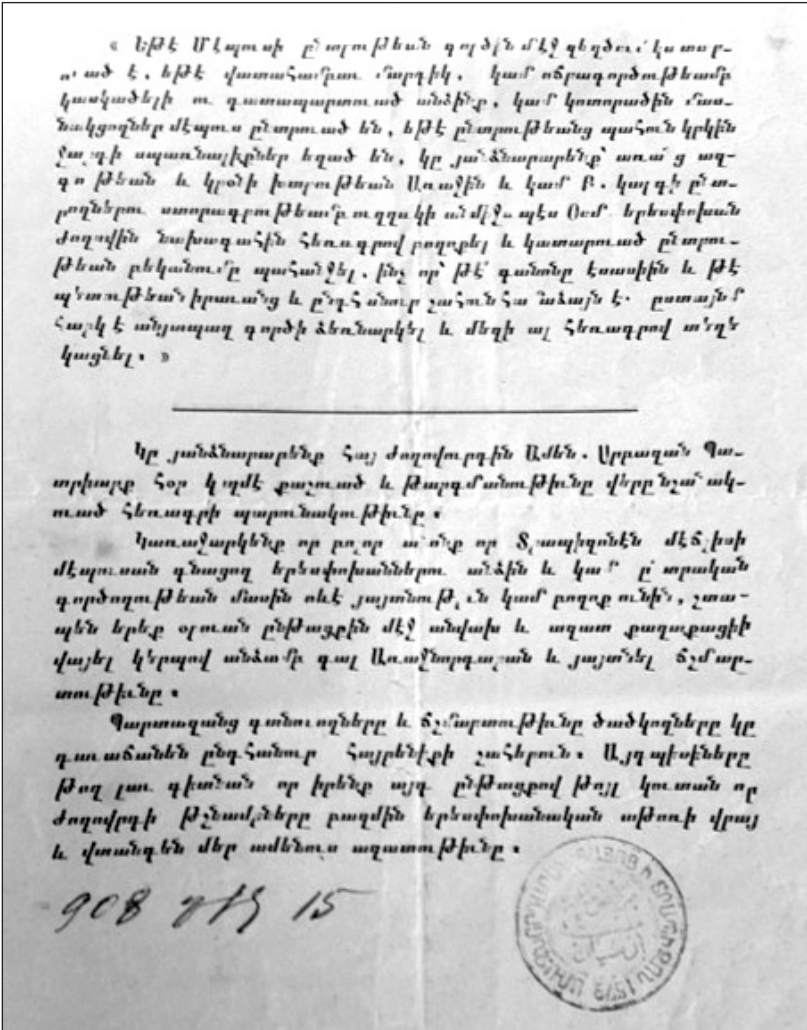
Günay, Nejla. *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.

Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*, çev. Ayda Erbal. İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Karacakaya, Recep. *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi 1908-1923*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005.

EKLER

Ek-1: Ermeni Patrikliği ile Trabzon Ermeni Başpiskoposluğu tarafından yapılan çağrı Metni AMAE / CADN, *Ambassade de France A Constantinople, Carton 74/190, 30 Aralık1908 Tarihli Rapor Eki*” Nr.39#

Yazar, Ek-1’de gösterilen Ermenice metnin çevirisini yapan Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kafkas Dilleri ve Kültürleri Bölümü öğretim üyelerinden sayın Dr. Doğanay Eryılmaz Hanım ile Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi öğretim görevlilerinden Sayın Ercan Cihan Ulupınar Bey’e teşekkür eder.

Ek- 1 (devamı)

“Eğer mebus seçimi işinde hile gerçekleşirse, eğer adı kötüye çıkmış insanlar ya da suç şüphesi olanlar ve yargılanan kişiler ya da katliamlara katılanlar mebus seçilirse, eğer seçimler esnasında tekrar katliam tehlikesi olursa, millet ve din ayrımı olmaksızın birinci ve ikinci kademe seçmenlerin imzası ile doğrudan ve derhal Osmanlı mebus başkanına telgrafla şikayet etme ve gerçekleştirilen seçimin geçersiz sayılmasını talep etme; her şeyin hem Kanun-i Esasi'ye hem ülkenin kanunlarına hem de genel çıkarlara uygun olması için derhal harekete geçme ve bize de telgrafla bildirme görevi veriyoruz.”

“Ermeni halkına kutsal Patriklik tarafından çekilen ve yukarıda belirtilen telgrafların çevirisini iletiyoruz.

Trabzon'dan Meclisi Mebusan'a giden vekil kişilerin ve/ya da seçim faaliyeti hakkında herhangi bir açıklama ya da şikayeti olanların hemen üç gün içinde korkmadan ve özgür bir vatandaş olarak şahsen başpiskoposluğa gelmelerini ve doğruyu ifade etmelerini öneriyoruz.

Sorumluluğunu yerine getirmeyenler ve doğruyu saklayanlar tüm devletin çıkarlarına ihanet eder. Böyleleri bilsinler ki, kendileri bu süreçte halkın düşmanlarının vekil koltuğunda olmasına müsaade eder ve en çok özgürlüğü tehlikeye atarlar.”

Trabzon Ermenileri Başpiskoposluğu 1879

Resim-1: Trabzon Mebusu Hacı Osman Bey. İBB Atatürk Kitaplığı Albümler, ALB. 32/185

Resim 2: Trabzon Mebusu İzzet Bey. İBB Atatürk Kitaplığı Albümler, ALB. 32/186